

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ



Հովհաննեսի բանաստեղծություններից հայագիտության մեջ հանրածանոթ է նրա «Բան իմաստութեան ի պատնառս զքօսանաց առ ձագն, որ զաղօթանցաւ նորա նոռողէր քաղցրածայն, որ կոչի սարիկ» վերնագրով տաղը: Հովհաննեսի այս տաղը պահել է Մարտիանի սրբոցի մատենադարանի մի ձեռագիր աղօթգիրքը: Տաղի տեքստը, դպրոցի վարդապետի հանձնարարությամբ, արտագրվել և ուղարկվել է վենետիկյան Մխիթարյաններին, որը և Հ. Ղ. Ալիշանի կողմից հրատարակվել է 1847 թվի «Բաղմամլէպոսով»: Հովհաննեսի այս տաղը, Ալիշանից առնելով, երկրորդ անգամ 1944 թվին հրատարակել է պրոֆ. Մ. Աբեղյանը իր «Հովհաննես Սարկավագ Վարդապետ» վերնագրով կրող հոդվածի հավելվածում¹:

Հովհաննեսի այս քերթվածը առանձնահատուկ ուշադրության է արժանացել և բարձր գնահատվել հայագիտության մեջ: Այսպես, Ալիշանը գտնում է, որ Հովհաննեսի այս տաղը ամեր գրականության մեջ աննման դրվածոց մեկն է²: Պրոֆ. Մ. Աբեղյանը Հովհաննեսի այս տաղը համարում է նշանակալից նորություն հայ մատենագրության մեջ. «Սարկավագ վարդապետի բանաստեղծություններից, — գրում է նա, — մնում է միայն մեկը՝ «Բան իմաստութեան ի պատնառս զքօսանաց առ ձագն, որ զաղօթանց»

ցաւ նորա նոռողէր քաղցրածայն, որ կոչի սարիկ»: Այս մեծ (188 երկայն տողերով) քերթվածն իր ձևով և բովանդակությամբ մի նշանակալից նորություն է մեր հին գրականության պատմության մեջ: Եթե դա պատահմամբ փրկված չլիներ կորստից, մեր նոր մտախոր հոսանքի զարգացման տեսությունների կամար³: Այն նա ցավելով ակնկալում է. «Եվ ո՞վ գիտե՞ քանի՜ այդպիսի արժեքավոր բանաստեղծություններ ոչնչացել են»⁴:

Ի դեպ, «Սարկավագ» մի ընդօրինակություն, նոր գրությամբ, մենք տեսել ենք Երուսաղեմի Հայոց Ազգային Պատրիարքարանի մատենադարանի ձեռագրերից մեկում⁵:

«Սարկավագ» բացի, հայագիտության մեջ մատնացույց են արվել Հովհաննեսի երեք տաղերը՝ «Յոհաննու քաղաքի առ Սարգիս վասն տաղիցն», «Նորին վասն միսոյ յղրականին» և «Նորին Յոհաննու առ կոյրն աչեղագոյն և լուսաւոր» վերնագրերով: Հովհաննեսի այս տաղերի մասին տեղեկություն է հաղորդել Ոսկյանն իր «Հովհաննես Սարկավագի գրությունները» հոդվածի մեջ՝ հիմք ունենալով Քեշիշյանի կազմած Զմմառի ձեռագրաց ցուցակը:

Ոսկյանի տեղեկություններից երևում է, որ նշված տաղերն ընդօրինակված են Զմմառի մատենադարանի № 195 ժողովածուի մեջ հետևյալ հերթականությամբ.

ա. Թ. 136բ, «Յոհաննու սուրբ վարդապետի ասացեալ Բան իմաստութեան ի պատնառս զքօսանաց...»,

բ. Թ. 138ա, «Վասն մաշկեկին, յորոյ վերայ թանաքն վայթեցաւ...»,

1. «Բաղմամլէպ, 1846 թ., էջ 221—225:

2. Հայկ. ՍՍՈՒ. Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագիր», 1944 թ., № 1—2, էջ 53—58:

3. Ղ. Ալիշան, «Յուշիկ», Բ հատոր, էջ 205:

4. Հայկ. ՍՍՈՒ. Գիտությունների ակադեմիայի «Տեղեկագիր», 1944 թ., № 1—2, էջ 39:

5. Նույնը:

6. Այդ ձեռագիրը գրանցված էր № 1034-ի տակ:

գ. (անդ), «Յոհաննու քահանայի առ Սարգիս վասն տաղիցն...»:

դ. Թ. 138ր, «Նորին վասն միասոյ ողբականին»:

ե. (անդ), «Նորին Յոհաննու առ կոյրն աշեղագոյն եւ լուսաւոր...»:

Զմեառի մատենադարանի № 195 ժողովածուի խմբին պատկանող հին գրչությամբ մի ձեռագիր, բարեբախտաբար, գտնվեց Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանում, ուր ընդօրինակված են Հովհաննեսի վերե հիշված բոլոր աշխատությունները, բացի «Սարեակ»-ից: Սակայն, մեր ուսումնասիրությունից պարզվեց, որ Հովհաննեսի վերե հիշված երեք տաղերի խնդրում Ոսկյանը բացարձակ թուրիմացություն մեջ է: Նշված երեք աշխատությունները՝ «Առ Սարգիս վասն տաղիցն Յոհաննու քահանայի» (Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 7, Թ. 91բ—92ա), «Նորին վասն միասոյ ողբականին» (նույնը, Թ. 92ա—92բ) և «Առ կոյրն աշեղագոյն եւ լուսաւոր Յոհաննու քահանայի» (նույնը, Թ. 92բ—93ա), ոչ թե տաղեր են, այլ Հովհաննեսի նամակները:

Հովհաննեսի իր այս նամակներից առաջինում, որն ուղղված է Սարգիս անունով մեկին, բացատրում է իր տաղերի նպատակադրումը՝ «Առ Սարգիս. վասն տաղիցն»:

Հովհաննեսի առաջին նամակի մեջ արված մի ակնարկից երևում է, որ նա իր տաղերը գրել է կրոնական աշխատությունների հավելվածում. «Վաստահոսին կարծեմ եւ ո՛չ ինչ նուազութիւն երջանիկդ հռակելոյ,— գրում է նա,— ամփոփել ո՛չ միայն զաղաւթականսդ, որ է եւ յառաջացելոյ, այլ եւ զանձառագոյնսն, զոր պատահ է առնուլ»:

Հարց է առաջանում, թե Հովհաննեսի իր ո՞ր տաղերը նկատի ունի վերե բերված ակնարկով: Մեր կարծիքով, նա նկատի ունի «Սարեակ» տաղը: Մենք այդ ենթադրում ենք հիմք ունենալով հետևյալը. Հովհաննեսի այս նամակը տեղավորված է որպես հավելված «Սարեակ»-ի Զմեառի մատենադարանի պաշտոնապարհում: Սկզբում Հովհաննեսի աղոթքներն են, ապա ընդօրինակված է «Սարեակ»-ը և հետո՝ այս նամակը: Պարզ է, որ Հովհաննեսի նամակը և տաղը պատահական ձևով իրար մոտ չէին կարող բերվել: Կասկածելի կարող է այստեղ երևալ այն, որ այս նամակը մի տաղի միայն կապակցությամբ չի գրվել, այլ երկու և ավելի տաղերի՝ «Վասն տաղիցն»: Դրա բացատրությունը հեշտ է

տալ, եթե մենք նկատի ունենանք, որ Հովհաննեսի «Սարեակ»-ը ձեռագրում երկու տարբեր տաղեր է համարվում՝ ա) «Բան իմաստութեան ի պատճառս զքոսանաց...», և բ) «Վասն մաշկեկին, յորոյ վերայ բանալն վայրեցա»:

Ուշագրության արժանի է Հովհաննեսի միա նամակը, որը վերնագրված է. «Նորին (Յոհաննու), վասն միասոյ ողբականին»: Ուրեմն, առաջին նամակը մի տաղի մասին է եղել, իսկ երկրորդը՝ մյուսի, որի վերնագիրը, բարեբախտաբար, նա հիշում է «Ողբ» (վասն ողբականին): Առաջինը, ինչպես տեսանք, «Սարեակ»-ին է վերաբերում, իսկ ինչի՞ մասին է երկրորդը: Հասն է արդյոք Հովհաննեսի անունով «Ողբ» վերնագրով այսպիսի մի տաղ:

Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի վերե հիշված ձեռագրում մեզ հաջողվեց հայտնաբերել Հովհաննեսի երկրորդ նամակում ակնարկված այդ տաղը: Նա վերնագրված է. «Նորին (Յոհաննու) առ Սարգիս, Ողբ»:

Հովհաննեսի այս տաղը բաղկացած է 40 տողից: Տողերի առաջին տառերը ագրոստիկոսով հոդվում են. «Յովհաննէս քահանայ Սարգսի Մեծի խնդալ Աժ կենդանի»: Այսպիսով, և՛ վերնագրում, և՛ տեքստի առաջին տառերի ագրոստիկոսով նշված է տաղի Հովհաննեսի հեղինակությանը պատկանելու փաստը: Կասկած չի կարող, որ այստեղ խոսքն առաջին նամակի վերնագրում հիշված Սարգսին է վերաբերում: Ի դեպ, Հովհաննեսն այդ Սարգսին տոմարի կապակցությամբ գրել է այլ նամակներ ևս, որի վրա մենք կանգ կառնենք իր տեղում:

Հովհաննեսի այս տաղի չափը նույնն է, ինչ որ «Սարեակ»-ի չափն է, այսինքն՝ այն չափը, ինչ ընդունված է հայկական անվանել: Տաղը միահամուռ չէ: Բովանդակությամբ նա կրոնական է:

X—XIII դարերում հայ բանաստեղծական գրականությունը, ինչպես հայտնի է, բավականաչափ զարգացած է: Այդ շրջանից մեզ հասած արժեքավոր աշխատություններ շատ կան: Սակայն, մեր կարծիքով, բանաստեղծական իր վարպետ կառուցվածքով, իր շնչով, իր խոհանրակալությամբ, Հովհաննեսի այս տաղը միջնադարյան հայ բանաստեղծական գրականության գլուխ գործոցներից մեկը կարելի է համարել:

Հովհաննեսի «Ողբ»-ի մանրամասն վերլուծումը և քննությունը թողնելով տաղերգուների զբաղվող մեր մասնագետների

7. «Հանդես ամսօրեայ», 1925 թ., էջ 236—237:

8. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ.

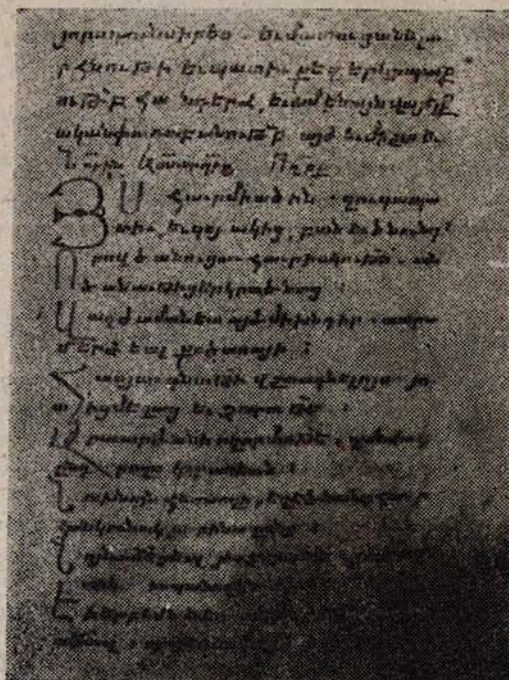
№ 7, Թ. 91բ:

9. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. №

6, Թ. 89ա—91բ:

ուշադրությունը, ընթերցողներին փոքր ինչ ծանոթացնելու համար, մենք անհրաժեշտ ենք համարում այստեղ բերել միայն շուրս տող:

Դեղ կենաց ընձեռնա աշխատելոյս ի յոլովից մահացուցչաց դեղաբոսութեանց: Առնուլ ինձ շնորհեա զմախթանաց հմոց խնդիրս առատաբաշխ եւ ողորմած: Նախ ընկալ փառատրութեամբ, արժանացո զիս մարդասէր ընդ գերակայան, ի նոյն ձայն գովողաց ըզքեղ օրհնել անլուծի միշտ յաւիտեան»¹⁰:



Մի էջ № 777 ձեռագրի հիշատակարանից

Հարկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի ձեռագրում Հովհաննեսի Ողբի լուսանցքում գրված է «ԲԿ», որ նշանակում է «Երկրորդ կողմ»: Շարականները, ինչպես հայտնի է, ունեն ութը ձայն, այսինքն ութը եղանակ, որոնցից չորսը՝ «ձայն» են կոչվում, իսկ չորսը՝ «կողմ»: Հովհաննեսի այս տաղը, ուրեմն, երգվել է չորրորդ կողմի եղանակով: Հովհաննեսի այս տաղի եղանակի մասին ձեռագրի լուսանցքում պահպանված այս նշումը վիճակի տրամաբանվում է հիշատակարանի համապատասխան տեղեկությամբ: «Յովհաննէսն» Արար շարականն Ղեւոն-

դեանց եղանակաւ եւ յարմար բանիւ¹¹: Ուրեմն, Հովհաննեսը ոչ միայն բանաստեղծ է եղել, այլև ձայնագրող: Այս կարևոր փաստի վրա հրավիրում ենք հայ երաժշտության պատմությանը զբաղվող մեր մասնագետների ուշադրությունը:

Կարևոր է նշել նաև այն, որ Հովհաննեսի այս տաղը վերջնապես հետո գրված է եղել տասներկու տող ծավալով մի այլ աղոթք-բանաստեղծություն, երկու բանից բաղկացած մի վերնագրով՝ «Փոխ ասա»: Ըստ երևույթի, Հովհաննեսի Ողբը գրված էր եկեղեցում երգելու նպատակով, որից հետո փոխ պիտի ասվեր վերջին տասներկու տող բանաստեղծությունը:

Ում է ուղղած եղել Հովհաննեսն իր երկրորդ նամակը, որի վերնագիրն է՝ «Առ կոյրն աշեղագոյն եւ լուսաւոր»: Արդյոք այստեղ նրա աշխարհը նորից Սարգսի մասին չէ՞, որը աչքից կույր է եղել, բայց մտքից հարուստ, լուսավոր: Մեղ դժվար է առայժմ հաստատապես որևէ բան ասել:

Այլիմանը Հովհաննեսի անունով հիշում է նրա մի այլ տաղը՝ «Տաղ ի յարութիւն Քրիստոսի» վերնագրով¹², որը դեռ չի հաստատարվում:

Հարկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի տաղերգուների թեմատիկ ցուցակում Հովհաննեսի անունով գրանցված են երկու այլ տաղեր ևս, որոնց մասին մինչև այժմ խոսք չի եղել հայագիտության մեջ: Նրանցից մեկն ունի «Կանայք որ եկին ի սուրբ գերեզման» վերնագիրը, իսկ մյուսը՝ «Կիպել մի տեսայ»: Առաջինը, ընդօրինակված է միայն մի ձեռագրում — № 2191, թ. 92 ա: Ընդօրինակել է Լեւոնտիոս գրիչը 1684 թվին Մերութիւնում: Երկրորդն ընդօրինակված է մի շարք ձեռագրերում (№ 4328, թ. 75 ա—77 ա, 1737 թվի ընդօրինակությամբ, № 3417 (1903), թ. 49—50, XVIII դարի ընդօրինակությամբ, № 5614 (925), թ. 18բ՝ Գրիգոր գրչի կողմից Բանաքեռում (ձեռագիրը 1543 թվի է, բայց մեր վերև հիշված տաղը ուշ ընդօրինակությամբ է), № 7708 (384), թ. 50ա, XVIII դարի ընդօրինակությամբ, № 8605, թ. 116 ա—117բ, 1676 թվի ընդօրինակությամբ, № 7707 (383), 1611 թվի ընդօրինակությամբ, № 8968 (599), թ. 271 ա—273 բ, 1556 թվի ընդօրինակությամբ, և № 8740, թ. 53 ա, XVIII դարի ընդօրինակությամբ: Վերջին տաղը ունի և այլ վերնագիր՝ «Տաղ», «Տաղ անգնի եւ գեղեցիկ», «Տաղ սիրոյ եւ դոյնաստեղծեանց» և այլն:

Այս երկու տաղերից ոչ մեկը Հովհաննեսի

10. Հարկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 7, թ. 90բ—91ա:

11. Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 105:

12. Ղ. Ալիշան, «Յուշիկը», Բ հատոր, էջ 300:

նր լինել չեն կարող. ո՛չ տաղերի ոճը, ո՛չ լեզու, և ո՛չ տաղի կառուցվածքը Հովհաննեսին չեն: Հավանական է, Հովհաննես Սարկավազը շփոթված է Սարկավազ Բերկացու կամ Սարկավազ Սալաձորցու հետ, կամ դուրս է որևէ Սարկավազ կոչում ունեցող հեղինակի անձնավորության հետ: Երկրորդ տաղը որոշ ձեռագրերում վերագրված է և Բուշակին ու Կիրակոսին¹³:

Վենետիկյան Մխիթարյանների մատենադարանում, ըստ Բաղնարան Եսայանի կազմած ձեռագրաց համառոտ ցուցակի, կան Հովհաննեսի հեղինակությանը Գրիգոր Լուսավորչի, Սահակ-Մեսրոպի և Ներսես Մեծի ներդրումները:

2. Ոսկյան իր վերև հիշված աշխատության մեջ մատնացույց է անում Հովհաննեսի անունով մի տաղ՝ «Սարկավազ վաղապետի է առացեալ Մարտ ընդ աստուծոյ»¹⁴ վերնագրով: Այդ տաղը պահել է Վենետիկի Մխիթարյանների մատենադարանի № 797 ձեռագիր տաղարանը՝ Նա բաղկացած է 54 տներից, որոնցից Ոսկյանը միայն չորս տունն է հրատարակել՝ երկուսը սկզբից և երկուսը վերջից: Անհրաժեշտ ենք համարում ստորև բերել հրատարակված այդ Տաղը.

«Երբ խաչեցար վասն աշխարհի
և երախտիք զմարդկան ազգի
Արքեր քաջախ դառն եւ լեղի,
Առեր ապտակ թըքով ի լի,
Է՞ր թաղեցար դու ի յերկրի,
Եւ խիպն ի սիտն (?) շանկանի
Եւ զկէս աշխարհ անտանայի» (սկիզբը):
«Իմ տէր, արա՛ պատախաճի,
Նա քեզ մեղաւոր դաշա աթի.
Զիտ՝ վե՞մ ես մարդ աղտեղի,
Համարձակել քո ստաջի:
Բայց ինչ ներեա, ո՞վ հայր բարի,
Դասեա ի քունդս քո հօտի
Եւ քեզ պատիւ ամենայնի
Այժմ եւ յաւետ անյուելի» (վերջը)¹⁴:

Չնայած այս տաղի ընդօրինակությանը չկա Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանում և ամբողջական տեքստը չունենք ձեռքի տակ, սակայն վերև բերված տների լեզվին և լայնիմ նայելով, դժվար չէ ստել, որ այդ տաղը ևս Հովհաննեսինը լի-

13. Այս տաղի վրա կանգ ենք առել մենք մեր «Ոստ ժողովուրդը և Մոսկվան միջնադարյան հայ մատենագրության մեջ» հոդվածում, որը հրատարակվել է «Վ. Մ. Մուրումովի անվան Երևանի Պետական համալսարանի Գիտական աշխատությունների մեջ» 1949 թվին:

14. 2. Ոսկյան, «Հովհաննես Սարկավազի գրությունները», «Հանդես ամսօրեայ», 1925 թ., էջ 227:

նեղ չի կարող: Հովհաննեսի լեզուն նուրբ բանաստեղծական լեզու է, խոհական-փիլիսոփայական, տեղ տեղ գործ է թծում հունարան տերմիններ, իսկ վերև բերված տաղի լեզուն ուշ դարերում գործածված լեզու է: Այնուհետև, Հովհաննեսի տաղերին հատուկ չէ միահանգությունը: Հովհաննեսն, հակառակը, միահանգությունից խուսափելու համար հաճախ փոխում է տողի վերջին բառերը: Պրոֆ. Մ. Արեղյանը Հովհաննեսին վերագրվող այս տաղի հարազատության վրա, հավանական է, այնքան է կատարծել, որ պիտուրդ է համարել նույնիսկ կանգ առնել նրա վրա և խոսել նրա մասին:

Նույնպես պարզվում է, նշված տաղը պատկանում է Յրիկին և թյուրմացարար է վերագրվել Հովհաննեսին: Այդ տաղն ամբողջությամբ հրատարակվել է Յրիկի բանաստեղծությունների ժողովածուում և ունի «Գանգատ առ Քրիստոս Յաղագս տարբեր վիճակաց մեծատան եւ աղքատի» վերնագիրը¹⁵:

Հովհաննեսի հեղինակությանը մատենագիրները հիշում են նրա ներդրումները, որոնք նվիրված են եղել Տրդատին, Ներսեսին, Սահակին, Մեսրոպին և Ղևոնդյանց: Կիրակոսն այդ մասին գրում է. «Սա (այսինքն Հովհաննեսը) գրեաց ճառս ներքողականս ի մեծագոր արքայն Տրդատ, ի սուրբ հայրապետն Ներսէս, եւ ի սքանչելի Սահակ եւ Մեսրոպ. արար շարական Ղևոնդեանցն և ղանակաւ եւ յարմար բանիւ»¹⁶:

Ղևոնդյանց տաղի, ինչպես և մի քանի այլ տաղերի Սարկավազի հեղինակությանը պատկանելու մասին հիշում է նաև Ստեփանոս քահանայն իր «Յաղագս շարականացն» թէ յումմէ՝ են երգեալ» շարված աշխատության մեջ: Նա այդ մասին գրում է.

«Ըզ Ղևոնդեանց մանկումնքն մին,
Մեծ Սարկաւազն՝ որ Աղբատին».

Զհայրապետացն գուրը Յակոբին,
Նուր, Յովանէան սուրը Սկոբին»¹⁷:

Դժբախտաբար, Հովհաննեսի բոլոր ներդրումները մեզ չեն հասել: Առայժմ, հայտնի է նրա Ղևոնդյանց ներքողը, որը բարձր գնահատականի է արժանացել հայագիտության մեջ այն բանի համար, որ այստեղ մեր մատենագրության մեջ առաջին անգամ արտահայտվել է ցրված հայ ժողովուրդին ի մի հավաքելու գաղափարախոսությունը. «Հեղմամբ արեան քո հօտապետաց, զեկեղեցւոյ՝

15. Յրիկ, «Բանաստեղծություններ», Երևան, 1947 թ., էջ 247—255:

16. Կիրակոս Գանձակեցի, էջ 105:

17. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, Հճ. № 1424, Թ. 280 տ:

քո ցրեակ մանկունս ժողովեա յուրախութիւն, զվտարեալս տրտմութեամբ եւ արտասուաց յորդահոս բըղխմամբ փրկութեան մերոյ, պարգեւաց մերոց բաշխող»¹⁸։ Պրոֆ. Մ. Արեղյանը, նշելով Հովհաննեսի ներդրողի արժեքն այս տեսանկյունով, գրում է. «Սարկավագ վարդապետի այս աղոթքը շատ փոքր, իր ձևով շատ հասարակ բան է, բայց իր բովանդակությամբ մեծ և վսեմ է և անկեղծորեն բխած լինելով իրականությունից, խորն ազդու է, մասնավորապէս երբ իր շքաւոր եղանակով երգվում էր եկեղեցում տառապալի հավատացյալներից, առանձնապէս նրանցից, որ դեռ երկար դարեր զգում են իրենց վարձատրած լինելը և աչքերը կարոտով դարձնում դեպի իրենց բնիկ երկիրը՝ Հայաստան»¹⁹։

Բայց այնուամենայնիւ, հարց է առաջանում՝ միթէ՞ն Հովհաննեսի, որ «պոետիկոս» մանկանունն է տնեցել, մյուս բոլոր տաղերը կորել են։ Մեր ուսումնասիրությունը պարզեց, որ այդպէս չէ։ Հայկ. ՍՍՈՒ Պետական մատենադարանի ձեռագրերում, մեր կատարած պրպոտումների ժամանակ, նախանցյալ տարի, մեզ հաջողվեց հայտնաբերել Հովհաննեսի արժեքավոր մի արձակ բանաստեղծությունը՝ մոտավորապէս ութը հարյուր տող ծավալով։ Սարկավագի այս աշխատությունը չնայած վերնագիր չունի և ոչ էլ հեղինակի անունը, սակայն ընդօրինակող գրիչն իր հիշատակարանում հայտնում է, որ այդ բանաստեղծությունն, անմիջապէս, պատկանում է Հովհաննեսի հեղինակությանը. «Այս բանք քերթողականը ասացեալ մեծի պէտքովսին Սարկավագին որ ի տիեզերահոջակ ուխտին Հաղթատ, գտի ես նուաստ ունի ի մանկունս եկեղեցւոյ»²⁰։

Նույն հիշատակարանից երևում է, որ ձեռագրի նախագաղափար օրինակը Հովհաննեսի ինքնագիրն է հանդիսացել։ Այդ նկատառումով էլ հիշատակագիրը խնդրում է ընդօրինակող գրիչներից, որպէսզի նրանք չափելացնեն և չպակասեցնեն Հովհաննեսի այս բանաստեղծությունը, նրա տեղը և արվեստը. «Արդ՝ մի՛ տք յանդգնեալ իշխեսցէ յանելու կամ պակասեցուցանել ի քանից, կամ ի տանց եւ յարուեստից, զի եւ մեք ոչ իշխեսցաք յանելու կամ պակասեցուցանել, զոր ինքն իւրով ձեռամբն գրեալ էր» (թ. 51բ)։

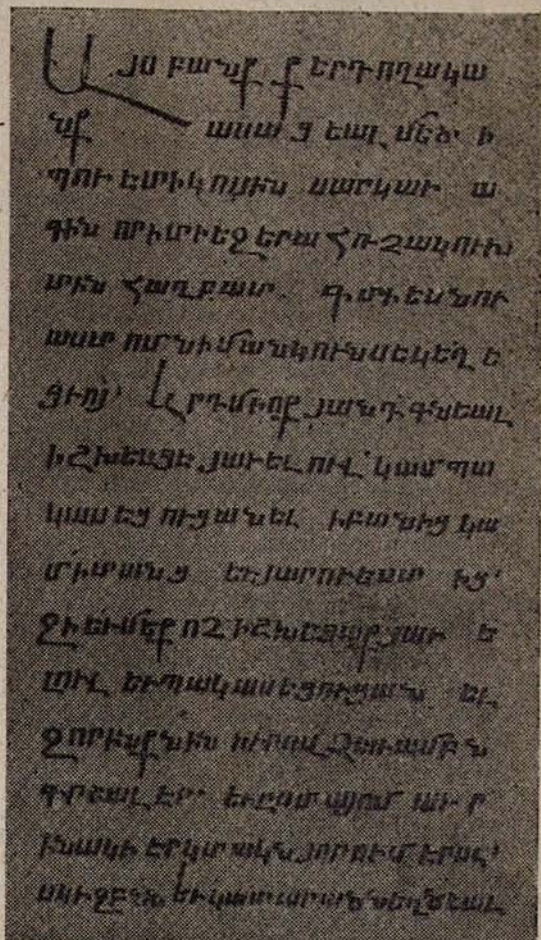
18. «Շարական հոգեւոր երգոց», էջիածին, 1861 թ., էջ 531։

19. Մ. Արեղյան, «Հայոց հին գրականության պատմություն», II հատոր, էջ 51։

20. Հայկ. ՍՍՈՒ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 777, թ. 51բ։

Հիշատակարանի վերև բերված պարբերությունից հետո ավելացված մի ակնարկից՝ ճշտ այս օրինակի էր կտակն, երևում է, որ հիշատակագիրը իր ձեռքի տակ ունեցել է Հովհաննեսի կտակ-հիշատակարանը։

Հիշատակագրի տեղեկության մեջ ուշա-



Մի էջ Հովհաննեսի բանաստեղծություններից (վերցված Հայկ. ՍՍՈՒ Պետական մատենադարանի № 7 ձեռագրից)

դրություն արժանի է նրա փնդողների այն կետը, ինչ վերաբերում է Հովհաննեսի բանաստեղծության տները չափելացնելուն և չպակասեցնելուն՝ «Մի՛ տք յանդգնեալ իշխեսցէ յանելու կամ պակասեցուցանել ի քանից, կամ ի տանց (ընդգծումը մերն է—Ա. Ա.) եւ յարուեստից»։ Հովհաննեսի ներկա աշխատությունը արձակ բանաստեղծություն է, չափ չունի, ուստի և անհատկանալի

է մնում՝ թե ի՞նչ իմաստով է գործածված առումն քատրը:

Հովհաննեսի այս բանաստեղծությունը, դժբախտաբար, մեզ հասել է թերի միջակում: Տեքստը պակասավոր է սկզբից և վերջից: Հիշատակագրի տեղեկությունից հրեում է, որ Հովհաննեսի այս աշխատությունը պակասավոր է եղել դեռ ընդօրինակման ժամանակ: Հիշատակագիրը հայտնում է այդ մասին և խնդրում է ընդօրինակողներին, որ եթե որևէ մեկին հայտնի լինի Հովհաննեսի այդ բանաստեղծության ամբողջական տեքստը, ապա թող լրացնի պակասը: «Սկիզբն եւ կատարածն եղծեալ (է), — գրում է նա, — եթէ գտցես ուրեք, զբովանդակն դրեալ» (թ. 51 ք):

Հովհաննեսի այս բանաստեղծության, բովանդակությունը կրոնական է: Նա ուղղված է քաղկեդոնականության դեմ: Հովհաննեսը, մեծ վարպետությամբ, սղանիչ ընտանրանության է ենթարկում քաղկեդոնականությունը և աշխատում ապացուցել Հայ եկեղեցու առաքելական անադարտությունը: XII դարում Բյուզանդիայի Արևելքում վարած ագրեսիվ քաղաքականության պայմաններում այդ վիճակը հայ հասարակական շրջանները հուզող կարևոր հարցն էր: Նա ուներ նաև քաղաքական իմաստ: Մեղ համար այժմ, իհարկե, կարևոր միտլաստիկ բովանդակություն ունեցող վեճերը չեն, այլ ա՛յն հարուստ լեզուն, հարուստապական ա՛յն բարձր արվեստը, որը գործ է ածում Հովհաննեսը հակառակորդի գաղափարախոսությունը եղծելու նպատակով: Հովհաննեսի այս աշխատությունն իր բովանդակությամբ շատ է նման Նզարիկի Կողբացու «Նիշնալուց»-ին:

Յույց տալու համար թե Հովհաննեսը ի՞նչ վարպետությամբ ու համարձակությամբ է քննադատում իր հակառակորդին, անհրաժեշտ ենք համարում անել միայն երկու փոքրիկ մեջքերում.

«Ընդէ՛ր ոչ թշնամանեա, եւ խոտեա, զորս եւ Աստուած:

Հի՛մ զհրամայեալս Աստուծոյ ի՛ր քատա-

պարտութիւն, դեռ սրբոց, եւ հրաժարեցելովքն պատեալ դու փառիս: Զատելիս տեառն սիրեա յարգանալք, եւ զսիրելիս նորա անարգեա թշնամանալք: Որո՞ց արդեւք մասն իցէ, ապողն բարի զլար,

Եւ ընդդէմ նմին շար՝ զբարին,

Զլուսն խաւար եւ խաւարն լոյս» (թ. 5բ):

Յույց ինձ եւ զթոյմն,

Զորս արդեւք ընու հրաշագործութիւնս, Որո՞վ միով եւ դու բերեա առ նա զնամանութիւն,

Եւ որո՞ց սքանչելեաց հանդիսականք երեւոմեք:

Նստուն քեզ համարձակութիւն,

Ասել զոր ինչ կամիսդ առաջ ա՛մաւոյ:

Նրկնչիւմ ի հագոյութենէ, որ ծնանի ի քամմէ առաջարկութենէ:

Եթէ իցէ ի քեզ բան իմաստութեան, տո՛ւր պատասխանի,

Ապա թէ ոչ, ապի քո եղիցի ի վերայ բերանոյ քո» (թ. 14 ա):

Հովհաննեսի մեզ հասած հայտնի աշխատությունների շարքում մատենագրության մեջ հայտնի է նրա «Ընդդէմ երկաքնակաց» աշխատությունը²¹: Այդ նույն աշխատությունը հիշված է նաև Մարմոսավանից մատենադարանի մեզ հասած ձեռագրերի ցուցակում, որը հրատարակել է Խաչիկ վարդապետը («Շողակաթ»-ում): Այդ ցուցակում հիշված են հետևյալ աշխատությունները. «Ա. (1) գիրք եւ մեր վարդապետաց ընդդէմ երկաքնակաց: Ա. (1) գիրք եւ Յովհաննէս վարդապետի, ոտանաւոր սկիզբն»²²: Հովհաննէսի վերև հիշված աշխատությունը այլ վերնագրով հիշված է նաև Բաղնարատ Եւսթանի կազմած Վենետիկյան Մխիթարյանների մատենադարանի ցուցակում: Այնուհետև ունի «Ընդդէմ Նեստորականաց» վերնագիրը²³: Հովհաննէսի «Ընդդէմ երկաքնակաց» կամ «Ընդդէմ Նեստորականաց» աշխատությունը նրա վերև հիշված բանաստեղծությունն է, միայն որոշ ընդօրինակություններում խմբագրվել և զգալի փոփոխության է ենթարկվել: Նրա նշված աշխատության նախնական տեքստը բանաստեղծություն է, իսկ խմբագրված, փոփոխված տեքստը արդեն վեր է ածվել դուռ աստվածաբանական պոլեմիկ աշխատության:

Մի քանի խոսք Հովհաննէսի նշված բանաստեղծությունը պարունակող ձեռագրի մասին: Նա գրանցված է Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 777-ի տակ: Զեռագիրը հիշատակարան չունի, բայց զբոյնվածը նախելով, մոտավոր ժամանակը կարելի է որոշել XIII դար: Զեռագիրը չի

21. Կարինյան ցուցակ, № 513 (հմտ. Մամիկ Անեցու ժամանակագրության էջ 292-ի շորորդ ծանոթագրությունը):

22. Խաչիկ Մ. Վ., «Նորագույն մագաղաթ ցուցակ Նաղմասավանից մատենադարանի» («Շողակաթ», էջ 167):

23. Բաղնարատ Եւսթան, «Վենետիկի Մխիթարյանց հայ գրչագրաց համառոտ ցանկ (տես «Մարկավազ վարդապետ» քոտ աշոտբնական ցանկի): Այս ցուցակը կազմված է 1888 թվին, իսկ նրա պատճենը 1896 թվին, Ամատունու արտագրությամբ կա մեզ մոտ»:

պահել գրչի անունը. մի տեղ միայն ակնարկվում է, որ գրիչը «նկեղեցու մանուկ» է հանդիսացել: Ձեռագիրը սկզբից, ինչպես ասել ենք, թերի է: Առջևից պահպանում է 21 ասել ենք, թերի է: Առջևից պահպանում է 21 պրակ. պահպանվածը սկսում է «ն» տետրից: Պրակների թվահամարը հաշված է ըստ թվագրումար հաշվի, այսինքն «ծ»-ից հետո եկող տառերը տասնամյակները չեն, այլ սովորական միավորներ. արաբես, «Ի»-ն հավասար չէ 20-ի, այլ 11-ի: Այդ հաշվով, ձեռագրի սկզբից պահպանում են «Ա»-ից «Յ» պրակները, ընդամենը 21 պրակ: Տվյալ ձեռագրի յուրաքանչյուր պրակը բաղկացած է տաս թերթից, ուրեմն, սկզբից պահպանում է 210 թերթ: Ցավալի է պատկերացնել այն խոշոր կորուստը, որ մենք ունենք այստեղ: Ձեռագիրը գրված է միաստիվ, խոշոր բոլորագրով: Հովհաննեսի նորահայտ բանաստեղծությունների մեջ գործ են ածվում մի շարք նոր բառեր, որոնք չկան Հայկազյան բառարանում: Արքայիս բառերից մարերի է նշել «Սպիտակացան ձիան», «չիխեմ փաղվաղակի», «բոռաբու թողուլ», «սասարեաց պղնձեայ», «սարաւառ», «շրջընթաց», «ստուգակարգ», «խոզամարտ», «խոզամարտիւռ», «յառաջընկերացում», «վաղածամեայ», և այլն: Անշուշտ շատ են այնպիսի բառերը, որոնք մեկական օրինակներով են նշված Հայկազյան բառարանում:

Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 45 ձեռագրում, որն ընդօրինակել է Սարգիս Նդեասցին 1642 թվին Լիմ անապատում (տես թ. 295ա), բերված է անխորադիր խրթնաբան մի բանաստեղծություն, որի առաջին տառերը հորվում են՝ «Յովհաննէս» և նույն Ո՛ր Հովհաննէսին է այս բանաստեղծությունը, Սարկավա՛գ Հովհաննէսինը, Երզնկացիի՛նը, թե ուրիշ մեկինը, դժվար է հաստատապես որևէ բան ասել: Նկատի ունենալով, որ բանաստեղծությունը փոքր է, ուստի և անհրաժեշտ ենք համարում բերել ստորև.

«Յումարտութիւն խիպտական,
 Խախտածացեալ աղնաբերան.
 Ոհութիւն շամառացեալ,
 Ստատակատարս փառ երեւեալ.
 Ճնշումն ոսխից պեռալնոտող,
 Խոսմբ թաղասաց քնասից հետաղ.
 Աղիքար փութ թատակեալ,
 Վեհ խառափիտ մեմեղաւեալ.
 Նգոյր ոտն եռակի,
 Զբահիդ պանծումն ունայն եւ լի.
 Իկոնարող զօշ ուրացեալ,

Բանից բոլոր մախիղացեալ.

Սա քեզ ճիւղալ զոհ ձենձերի,

Թոնձառական սլեղէկ սեպի»²⁴:

Այսպիսով, Հովհաննէսի մեզ հասած ձեռագիր բանաստեղծությունների ուսումնասիրությունից պարզվում է հետևյալը.

1. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի նորահայտ մի ձեռագրից երևում է, որ Հովհաննէսի հեղինակությամբ հայագիտության մեջ հայտնի «Առ Սարգիս վասն տաղիցն», «վասն միւսոյ ողբականին» և «Առ կոյրն աշեղագոյն եւ լուսաւոր» տաղերը, իրականության մեջ, ոչ թե Հովհաննէսի ստղեր են, այլ նրա երեք նամակներ:

2. Հովհաննէսի առաջին նամակի մեջ հղած մի տեղեկությունից պարզվում է, որ նա իր «Սարեակ» տաղը գրել է Սարգիս համար:

3. Հովհաննէսի երկրորդ նամակի մեջ ակնարկված է նրա մի տաղը՝ «Ողբ» խորագրով, որը հայտնաբերված է Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 7 ձեռագրում: Այս տաղը, որը միջնադարյան տաղերգության գլուխ գործոցներից մեկն է, բաղկացած է 20 տողից, և նվիրված է վերև հիշված Սարգիս. տաղի ստղերի առաջին տառերը ազդրաստիկոսով հորվում են՝ «Յովհաննէս քահանայ Սարգիս Մեծի խնդալ Ած կենդանի»:

4. Հովհաննէսի անունով հայկական մատենագրություն մեջ հիշված մի շարք տաղեր՝ «Կանայք որ անին ի տուրք քերեզման», «Կիւղէլ մի տեսայ» և այլն, Հովհաննէսինը չեն: Հովհաննէսինը չէ նաև Ոսկյանի հիշած «Մարտ ընդ Աստուծոյն» Այս տաղը Յրիկի նշանավոր քանդատի փառագրություններից մեկն է և թյուրիմացությամբ է Հովհաննէսին վերագրվել:

5. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանում հայտնաբերվել է Հովհաննէսի մի նոր արձակ բանաստեղծությունը մոտ 800 տող ծավալով: Նա կրոնական-պոլեմիկ բնույթի է և իր արժեքով չի գիշում եզնիկ Կողբացու «Եղծ աղանդոց»-ին:

6. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարանի № 43 ձեռագրում Հովհաննէսի անունով հայտնաբերվել է խրթնաբան մի փոքրիկ բանաստեղծություն, որի մեր հեղինակ Հովհաննէսին պատկանելու մասին վրայություններ չկան և հաստատապես ոչինչ ասել չենք կարող:

²⁴. Հայկ. ՍՍՌ Պետական մատենադարան, ձեռ. № 47 (51), Թ. 312ր:

